

İran eski Cumhurbaşkanı **Muhammed Hatemi**'nin, **İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)** tarafından düzenlenen

'İslam Dünyasında Tarih ve Yenileşme Anlayışının Yeniden Gözden Geçirilmesi'

isimli konferansta bir konuşma yaptı. İşte

Hatemi

'nin konuşmasının tam metni:

TARİHE İLİŞKİN ANLAYIŞI GÖZDEN GEÇİRME ZORUNLULUĞU VE İSLAM DÜNYASINDA MODERNLİK

Yıllar önce Batı siyasi düşüncesi üzerinde yoğunlaşırken "**Kent Dünyasından Dünya Kentine**" başlıklı bir kitap kaleme almıştım. Orada

"Güzel Kent"

olgusunu büyük filozoflar ve Hıristiyanlığın manevi dünyası bakımından ele alıp Bizans'ın politik egemenliğinden modern dünyaya hatta onun da ötesine taşımak suretiyle irdelemek istemişim.

İstanbul'a gelmişken burada "**Kent Dünyasından, Dünya Kentine**" olgusunun ele alınabileceğini gördüm. Uygarlıkların taç kapısı İstanbul, diyalog ve modern dünyaya giriş yönünde sergilenen çabayı simgeleyen bir kenttir. Şu halde burada yarın için dünden ve bugünden söz etmek yerinde olacaktır. Söz konusu kitabımda şunları yazmıştım:

"Bağrında bir soru taşımayan bir toplumun, soru sormasını bilmeyen bir toplumun düşüncesi de olmaz. Tefekkürden mahrum olan kimsenin hayatı, sürekli kendisinin dışındaki dalgalanmaların ve değişkenlerin etkisi altında olacaktır. Böyle bir kimse bu dalgalanma ve değişkenlerin etkisi altında hayatını, istenilen olumlu yöne sevk etme

gücüne ve yetkinliğine sahip değildir.” Bu çerçevede, benim o zamanlar gündeme taşıdığım sorular şunlardı: **“Müslümanlar, bu kadar kendi kontrollerinin dışında ve hiç de hoş olmayan bir durumla karşı karşıya iseler acaba geleceğe dair seçimde bulunma imkânını hepten yitirmişler midir? Eğer alın yazısının yönünü değiştirmek mümkünse farkındalığa ve düşünceye ulaşmaktan başka bir çıkar yol var mıdır? Aynı şekilde ciddi soruların ortaya çıkmış olması tefekkürün başlangıcı sayılmaz mı?**

Şu halde aydın ve bağımsız bir düşünceye ulaşma kararlılığını ortaya koymak gerekir. Bu düşünce yanılısamacılık, alışkanlıklar içinde boğulma ve taklitten arınmış olmalı; zamanı ve zamanın gereklerini tanımanın peşinde koşmalıdır. Ancak böylesi bir destekle kaynakları keşfetme ve sonsuz sayıdaki dinsel kültürel birikimden yararlanma gücüne kavuşacaktır. İslam medeniyeti ya da daha uygun bir deyişle Müslümanların medeniyeti ile bizim bugünkü yaşantımız arasına, yaygın etkiye sahip, tahakküm peşinde koşan ve adına Batı medeniyeti denilen bir fenomen girmiştir. Olumlu kazanımları olmakla birlikte, özellikle Batılı olmayanlar için, olumsuz etkileri de çokça olan yeni bir medeniyettir bu. Biz Müslümanların alinyazısını da belirleyen bu uygarlık, zamanımızın inkâr edilemez gerçekliğidir. Biz bu gerçekliği rasyonel bir biçimde algılayıp anlamalıyız. Ayrıca ondan etkilenme ve onu etkileme gücümüzü öğrenmek de bizim için bir zorunluluktur. Batı düşüncesinin ve uygarlığının temellerini ve sonuçlarını adil bir biçimde ve eleştirel bir bakış açısıyla derinlemesine tanımak ve İslam dünyasının kapasitesi, zaafı, yetenekleri ve açmazlarından sağlıklı bir biçimde haberdar olmak için ciddi çareler aramalıyız. Ancak bu şekilde zamandan ve onun gereklerinden haberdar olma ve neticede gelecek için seçim yapabilme gücünü elde etme yönünde ilerleyebiliriz.

Ben burada bu zorunluluğun iki farklı yüzüne değinmek istiyorum:

Bir: Bizim kendi geçmişimize ve kendi dünyamıza ilişkin yeni ve eleştirel bir anlayışa ihtiyacımız var. Bu öyle bir anlayış olmalı ki acı olayları, tatlı olayları, çatışmaları, uyuşmaları parlak günleri, karanlık günleri her yerde ve hep beraber görerek bugünkü ve yarınki yaşantımız için bir yol açabilmelidir.

Doğu ve Batı tarih boyunca sayısız temaslar ve çatışmalar içinde olmuştur. Bunların en önemlileri; İran ve Yunan, İran ve Bizans(Doğu Roma) savaşları, Makedonyalı İskender'in Doğu'ya yönelik geniş saldırıları ve fetihleri, Haçlı seferleri ve Osmanlıların Avrupalılarla giriştikleri büyük çatışmalar ve tarihin son dönemecinde sömürgecilerin doğulu ve güneyli ülkelere yönelik geniş saldırılarıdır. Bütün bu zamanlarda ister bu savaş ve çatışmalarda olsun isterse de uzlaşma ve işbirliği dönemlerinde olsun sosyo-kültürel ve kuşkusuz iktisadi ve ticari ilişkiler varlığını hep sürdürmüştür. Hatta siyasi, askeri ve iktisadi ilişkilerin bizzat kendileri

Doğulu ve Batılı kültürler ve medeniyetler arasındaki sürekli alışveriş için gerekli ortamı hazırlamıştır.

Batılıların dünyaya ilişkin hem tarihsel gerçeklerle örtüşmeyen hem de bütün dünyaya yaygınlaştırılması mümkün olmayan bir takım etnosentrik yorumları geçmişin doğru bir biçimde algılanmasının önündeki en büyük engel olmuştur. Eski zamanlarda Yunanlıların bütün insanlardan mutlak bir biçimde üstün oldukları yönündeki kuramları da bu türdendir. Bu bakış açısına göre dünya iki gruba ayrılıyordu: Yunanlılar ve barbarlar. Yunanlı, akıl tefekkür ve neticede dil ve mantık sahibi olarak kabul edilirdi. Yunanlıların dışındakiler ise, düşünmenin göstergesi olan konuşmaktan aciz insanlar sayıldığından “**barbar**” olarak nitelendirilirdi. Bu bakış açısının etkileri modern dünyada Avrupa'nın dört bir yanına yayıldığında dünya, Batılı uygar dünya ve Batılı olmayan geri kalmış dünya olarak bölündü. Artık Batılı politikacı kendi egemenliğini ne pahasına olursa olsun ötekilere dayatma hakkını kendinde görmeye başladı. Çirkin ve yıkımlarla dolu sömürgecilik fenomeni buradan kaynaklandı ve bu bağlamda gelişme kaydetti.

Modern zamanlarda Batı'nın kaydettiği şaşkırtıcı bilimsel ve endüstriyel ilerlemeler bu yaklaşımı hızlandırdı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında gündeme getirilen “**Tarihin Sonu**” kuramını da bu düzlemde değerlendirebiliriz. Bu bakış açısına göre Batı mükemmel bir tarihe ve liberal demokrasiye sahiptir. Liberal demokrasinin en seçkin merkezi de Amerika'dır. Bu asılsız ve temelsiz düşünce pratiğinin ardından şu yanlış sonuca ulaşılır: İnsanlığın Amerikan yaşam kriterlerine boyun eğmekten başka bir çaresi yoktur.

Kuşkusuz güç alanında bu düşünüşün pratik neticesi de bütün dünyanın demokrasi ve kalkınmanın bütün nimetlerinden yararlanması olarak ortaya çıkmadığı gibi dünya halkları tehlikeli ve gerginlik yaratan siyasetlerin tuzağına düşmektedirler. Bunun sonucu olarak da özgürlüğü savunmak bahanesiyle rakip devletin muhtemel saldırısına karşı ondan önce davranarak saldırmakta, işgal etmekte ve bu şekilde dünyanın muhtelif bölgelerinde güvensizlik ve istikrarsızlığa zemin hazırlamaktalar. Böylelikle kalıcı barış ve huzur içinde bir arada yaşama yolunu öteki milletlere kapamaktalar.

Genel olarak günümüz dünyası özel olarak da Doğu ve İslam ülkeleri, hayrı ve şerri, nuru ve karanlığı mutlakçı bir biçimde dünyanın iki tarafına bölüştüren bu türden ikilemlerden uzaklaştıracak bir tarih anlayışına muhtaçtır.

Bizim tarihsel gereksinimimiz akıl yürütmek ve yeniden düşünmektir. Ne biz; üstünlüğü,

mutlakçılığı ve despotizmi kesin alinyazısı olarak kabul edelim ne de sonuç vermemiş körü körüne taklit yolunu tatalım.

Geçmiş akıl ve özgür düşünce ışığında okursak bu gün yaygın ve yerleşmiş kanıları yıkacak birtakım sonuçlara ve yargılara ulaşabiliriz.

Bilindiği gibi Konstantinopolis'in **Fatih Sultan Mehmet** tarafından 1453 yılında fethedilmesiyle birlikte Ortaçağ sona erer. Ortaçağ Miladi 395 yılından itibaren Batı Roma'nın düşmesinden Bizans'ın ya da Doğu Roma'nın ünlü merkezinin düşmesini kapsayan uzun bir dönemi ifade ederdi. Ortaçağ genellikle **“karanlık düşünüşün”**

egemen olduğu bir dönem olarak nitelendirildiğinden modern zamanlar **“aydınlanma dönemi”**

olarak isimlendirilmektedir. Hâlbuki on altıncı asırda Rönesans hareketiyle zirveye ulaşan modern zamanların başlangıcını Konstantinopolis'in düşüşünden önce ve miladi on üçüncü asrın sonlarından itibaren almak gerekir. Peki, Ortaçağ bütünüyle karanlık düşünüşü, modern zamanlar da aydın düşünüşü mü ifade etmektedir? Bu terimlerle tam olarak ne kastedilmektedir? gibi soruların cevabını burada vermek mümkün değildir. Fakat hiç şüphesiz İslam ve Batı arasında kanlı çatışmalar Osmanlılar zamanında gerçekleşmiş ve sonuç olarak da Ortaçağ'ın sona ermesine ve Konstantinopolis'in önce İslambol daha sonra da İstanbul olarak şöhret kazanmasını beraberinde getirmiştir.

Konstantinopolis'in fethinden önce de birçok kez Osmanlı Türkleri ve Avrupa arasında bazen Osmanlıların zaferi bazen de yenilgisiyle sonuçlanan şiddetli çatışmalar patlak vermişti. Bu olaylar içinde **II. Manuel Paleolog**'un otuz altı yıllık saltanatı döneminde birtakım savaşlar yaşanmıştı. Bu **İmparator**'un egemenliğindeki insanlar, Hıristiyan olmalarına rağmen, kilisenin ruhani kisvesi etrafında ortaya çıkan sapkınlıklardan, hoşgörüsüzlüklerden ve özgürlükleri yok eden katı tutumlardan son derece rahatsızdılar. Bu da onların yönetim tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmalarını beraberinde getirmişti. Ne var ki **Manuel** kinini İslam'a yöneltti.

İslam'ın kılıç ve şiddet dini olduğunu ifade etti. Onun gerçekle bağdaşmayan bu sözü yalnızca duyduğu kızgınlığın değil, aynı zamanda gerçekte Haçlı Seferleri döneminde İslam'a ve Müslümanlara karşı Batı'da biriken kin mirasının da neticesiydi. Bu etnosentrik ve otokratik tarih yazıcılığının bir bölümüdür. Şu halde böylesi bir sözün böyle bir şahsiyet tarafından beklenilmesini kabul etmemiz gerekir. Ancak o sözün bu şekilde ifade edilmesi esef edilecek, içler acısı bir durumdur. Şu halde

Hız İsa Mesih

'in Mesaj dairesi içinde yer alanların diğerlerinden çok, gerçekçiliğe, insafa ve adalete yönelmeleri;

II. Manuel'i

n sözünü tarihin anlaşılması için temel almamaları doğru bir beklenti olacaktır. Zira bu ifade, tarihî yanlış anlamaların canlanması, bu yanlış algının da İslam'ın ve Müslümanların menfaatlerine karşı yeni saldırganlar tarafından bir bahane olarak kullanılması gibi olumsuz bir sonuç doğuracaktır. Ortaçağ'a hâkim olan şiddet ve zorbalığın bizzat kendisinin, Batılı toplumun kiliseden ve hatta dinden kaçmasının en önemli sebeplerinden olduğu ise su götürmez bir gerçektir. Biliyoruz ki insan her zaman özgürlüğün peşinden gitmiştir. Bu husus diğer din ve kültürlerin başına da gelebilir. Nitekim bugün İslam dünyası bu türden büyük afetlerle karşı karşıyadır. Bu yüzden İslam'ın gelecekteki hareketinin yönünü, bu afeti tanınması ve onunla ciddi bir biçimde mücadele etmesi belirleyecektir.

İki: *Biz bugün günümüz sorunlarına ilişkin yeni bir anlayışa ve modern dünyada yeni temellere ve yöntemlere ulaşmak zorundayız.*

İslam dünyası, bir taraftan geleneği olumsuzlayan ve Batı'ya yüzeysel bakan kesimle diğer taraftan modernliği mutlak bir biçimde olumsuzlayan ve donukluğa eğilimli iki bağnaz kutup yerine kendi tarihsel durumuyla uyumlu bir modernliğe gereksinim duymaktadır. Ancak bu şekilde geleneğin asil kaynaklarına bağlı kalarak ilerleme ve terakkiden de yararlanabilir. Bu da bir taraftan geleneği olumsuzlamayı değil ona eleştirel yaklaşmayı gerektirirken diğer taraftan da modernliği olumsuzlamayı değil ona eleştirel yaklaşmayı kaçınılmaz hale getirir. Ancak bu durumda bilim, teknoloji, halka dayalı despotik olmayan yönetimler ve her türlü siyasal, dini ve iktisadi istibdadı olumsuzlayan modern uygarlığın mezziyetlerinden yararlanabilir. İslam dünyası ancak bu şekilde ruh iklimini yadsıyan ve beden iklimine dalan Batı uygarlığının eksikliklerinden ve olumsuz yönlerinden kendini koruyabilir. İslam'ın göz kamaştırıcı ve paha biçilmez mirası olan manevi ve irfanî değerlerine dayanarak Modern dünyada da **Hz. Peygamberin** buyurduğu: **“İslam**

üstündür ona üstün gelinmez”

hakikatini hayata geçirebiliriz. Bu yücelme ve yüceltme ötekilere saldırmak için güçlü olmak ve dünyanın dört bir yanına ayrımcı hal ve hareket tarzları dayatmak için değildir. Tersine her yere ve her kese özgürlük ve adaleti götürmek, hangi dinden ve hangi eğilimden olursa olsun insanı ve onun onurunu en mükemmel bir biçimde korumak biçiminde tecelli edecektir.

Dünya, modern zamanlarda kaydedilen şaşırtıcı ilerlemelere rağmen endişe verici bir durum içinde yer almaktadır. Ayrımcılık, çifte standartlar, endüstriyel toplumlar ve dünyanın diğer bölgeleri arasında oluşan büyük mesafe, özellikle uluslararası arenada evrensel ahlaki ölçütlerin göz ardı edilmesi, güzel düşüncelerin yerini maddi düşüncelerin alması ve hepsinden kötüsü insanın bugünkü hayatına egemen olan güvensizlik v.b. sorunların dünyadaki bütün iyilikseverlerin zihnini meşgul ettiğini düşünüyorum. Bu ortak endişe dünyanın Doğu ve Batısını aynı ölçüde tehdit eden bu geniş ölçekli buhrandan çıkma yönünde diyalog ve karşılıklı anlayış zeminini hazırlamıştır. İşte böylesi bir atmosferde medeniyetler arası diyalog günümüz insanı için, içinde yanlış anlama yerine karşılıklı anlayışın, güvensizlik yerine güvenliğin, ayrımcılık

yerine adaletin diktatörlük yerine demokrasinin ve modern ırkçılık yerine her yerde ve her zaman insan haklarının yer aldığı bir paradigma (değerler dizisi) bulması yönünde günümüz insanı için yol gösterici olabilir. İçinde dünya insanların bir bölümünün bütün haklara sahip olduğu ve güçlü ülkelerin yaşam sisteminin dışında kalan insanların çoğunun da her türlü haktan yoksun sayıldığı bir paradigma olmamalıdır bu. Medeniyetler diyalogu, medeniyetlerin ve kültürlerin birbirlerinin karşısında yer alması yerine birbirlerini tanımaya koyulmaları için tarihte uygarlıklar arasında bilinçsizce “**mübadele diyalektiği**” şeklinde cereyan eden şeyi, diyalog sürecinde bilinçli bir akım haline getirme niyetini taşımaktadır. Medeniyetler diyalogunda gerçi her zaman iki ya da daha çok taraf yer almaktadır ancak bu katılım, kendini doğrulamak için karşıtlık ve ötekini olumsuzlama şeklinde değil, her medeniyetin öteki medeniyet karşısında bir ayna gibi olmasına dayanmalıdır. Bu karşılıklı birbirini seyretme sayesinde her medeniyetin zaafı ve güçlü yanları ötekini zayıf noktalarını görmeden önce görülür. Böylece gelişim süreci bütün insanlık için gerçek ilerlemeye dönük bir biçimde başlar.

Savaş ve uygarlıklar savaşından söz edenlerin aksine aslında yayılcılık ve güç gelişimi gibi siyasi sebepler ve nüfuz bölgelerinin yayılması ve maddi menfaatler gibi iktisadi saiklerden kaynaklanan savaşlarda ve kanlı çatışmaların ortasında bile medeniyetlerin huzur ve sükûnet içinde verimli mübadeleler gerçekleştirdiğine tarih açık bir tanıktır.

Geçmişte İslam dünyası kendi tevhidi görüşüyle Yunan, Rum, İran, Hint ve diğer insani uygarlıkların kazanımlarına kucağını açtı. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan eserleri ve etkileriyle hâlâ göz alıcı ve gönle hitap eden bir medeniyetin yaratıcısı oldu. Öyle ki Batılı, İslam medeniyetiyle tanışınca onun sayesinde eski Yunan’daki kendi uygarlığına ait ana kaynakların farkına vararak modern uygarlığı yarattı. Bizans ve Osmanlı savaşlarında İslami medeniyet çevresine yakın olan birçok kimse daha açık bir bakış açısına ve daha akılcı bir görüş ve karaktere sahipti. Bunlar Ortaçağ’ın tahammül sınırını aşan hoşgörüsüzlüğünden usanan Batı’yı uyandırarak kendilerine yeni bir alinyansı oluşturabildiler. Ben Doğu ve Batı savaşlarında, çatışmalarında ister İslam dünyasına saldıran Hıristiyanlar tarafından olsun isterse de Avrupa’ya akınlar düzenleyenler tarafından olsun zulüm ve haksızlıklar yapıldığını inkâr etmiyorum. Ancak ne **Hazret-i Mesih**’in dinine intisap etmiş olanlar tarafından yapılan zulümleri bu peygamberin sevgi esasına dayanan diyanetinin hesabına yazmak mümkündür ne de dünün Müslüman muhacimleri ile dini kendi dar ve karanlık düşüncelerini gerçekleştirme aracı yapan bu günün ekstremistleri tarafından uygun olmayan davranışların İslam’dan kaynaklandığını iddia etmek mümkündür. Hiçbir din insanın entelektüalizmine, onuruna haklarına İslam kadar vurgu yapmamıştır. İslam, şanı yüce İslam peygamberinin gönderilişinin yüce hedefi olarak mükemmel ahlakın yaygınlaştırılması olduğuna dikkat çekmiştir. O seçkin insanın diğer bütün sıfatlarının yanında Allah apaçık beyanıyla onu şöyle över: **“Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzeresin.”**

Medeniyetin de beşeri bir husus olduğunu, mukaddes olmadığını, zamanın ve mekânın da

üstünde olmadığını belirtmek isterim. Şu halde İslam medeniyetinden söz ettiğim vakit İslam'ın bağrında gizlenmiş, zamanın ve mekânın üstünde olan değerleri kastediyorum. Bu değerler aydın ve bağınazlıktan uzak bir görüşle yeniden tanınmalı ve tanıtılmalıdır. Bir zamanlar parlak İslam medeniyetinin ortaya çıkmasına kaynaklık eden o değerler bugün de yüce bir medeniyetin ortaya çıkmasına kaynaklık edebilirler. Ben artık zamanı geçmiş bir medeniyetin yeniden canlandırılmasını kastedmiyorum. Zaten onun diriltilmesi de mümkün değildir. Mümkün olsa bile insanın zihninde ve yaşantısında meydana gelen değişimleri göz önünde bulundurduğumuzda, bu istenilen bir durum değildir. Ben insana her devirde önem veren İslam'ın saf görüş ve değerlerine dikkat edilmesini kastediyorum. Bu değerler yalnızca Müslümanların hayatında büyük değişimlere kaynaklık etmekle kalmayarak aynı zamanda can ve ruh iklimini yadsıyan Batı uygarlığının sebep olduğu yıkımları ve yol açtığı büyük boşluğu da doldurabilecektir. İnsan doğuyu simgeleyen ruh ve batıyı simgeleyen aklın bulunduğu yerdir. Ancak diyalogla bu buluşma noktasını görebilir ve onu öne çıkarabiliriz. Ancak bu şekilde dünyayı Doğu ve Batı'nın aynı ölçüde muzdarip olduğu hâlihazırdaki yıkıcı kâbusundan kurtarabiliriz.

İslam dünyasında dinimiz ve kültürümüzle örtüşen bir modernliği kuracak olan bu yaklaşımdır. Aynı şekilde yeni, üretken ve doğurgan bir medeniyetin ufuklarını belirleyecek olan da bu türden bir modernlik olacaktır. Eğer birbirimize dair daha çok bilirsek, birbirimizle diyalog kurarsak hem kuramsal hem de pratik olarak yeni bakış açıları oluşturabiliriz. Birbirini gözetme ve karşılıklı anlayış dairesini yalnızca kendi içimizde değil aynı zamanda dünyamızda daha da genişletecek bakış açılarına ihtiyacımız var. Allahtan bu yolda adım atmaya dileyelim. Başarı Allah'tandır ve biz ona dayanmışızdır.